

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

*Hz. Peygamber'in Evrensellik ve Beşeriyet Özellikleri
Hakkında Mülahazalar*

*Considerations about the Universality and Humanity
Characteristics of the Prophet*

İsak Emin AKTEPE *

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received:	13.08.2023
Kabul Tarihi / Accepted:	26.08.2023
Yayın Tarihi / Published:	2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season:	Ekim/October
Cilt / Volume: 1 • Sayı / Issue: 3 • Sayfa / Pages:	2-22

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az üç hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği intihal raporu alınarak teyit edildi.
This article has been reviewed by at least three referees. It was confirmed by receiving a plagiarism report that the article did not contain plagiarism.

Yayın Hakkı / Copyright©

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayımlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Erzincan, Turkey. All rights reserved.

* Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
(ORCID ID: 0000-0002-8464-203X)

Öz

H. Peygamber, son peygamberdir. O, kıyamete kadar yaşayacak bütün insanlığa gönderilmiştir. Buna göre İslâmiyet, kıyamete kadar geçecek süre içerisinde dünyanın farklı bölgelerinde farklı koşullarda yaşayan herkese hitap etmektedir. İslâmiyet, gerçekliğin dinidir. Bu bakımdan kıyamete kadar bütün insanlığı Araplaştırmaya ya da H. Peygamber'e vahyin indiği dönemin şartlarına döndürmeye çalışmaz. Hasılı İslâm evrensel ilkeleri olan cihanşümûl bir dindir. H. Peygamber, vahiy alma dışında normal bir insandır. Hayatı boyunca normal bir insan gibi yaşamıştır. Yaşamı mucizelerle dolu değildir. Her şeyi bilen bir ölümsüz de değildir. İnsanlara örnek olabilmesi de ancak böyle mümkündür. Hasılı H. Peygamber'i beşer üstü kabul eden inançlar yanlıştır.

Anahtar Kelimeler

İslâm, H. Peygamber, Evrensellik, Beşeriyet

Abstract

The Prophet is the last prophet. He has been sent to all mankind who will live until the Day of Judgment. According to this, Islam addresses everyone living in different conditions in different parts of the world until the end of time. Islam is the religion of reality. In this respect, it does not seek to Arabize all mankind until the Day of Judgment or to return it to the conditions of the period when the revelation to the Prophet Muhammad (pbuh) was revealed. In short, Islam is a world-wide religion with universal principles. The Prophet is a normal person except for receiving revelation. He has lived like a normal person all his life. His life is not full of miracles. He is not an omniscient immortal. Only in this way it is possible for him to be an example to people. Shortly, the beliefs that regard the Prophet Muhammad as superhuman are wrong.

Keywords

Islam, The Prophet, Universality, Humanity

Giriş

Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'i, İslâm'ı ve Sünnet'i anlamak, yorumlamak, yaşamak ve tebliğ etmek Müslüman dünyanın en önemli ödevleri arasındadır. Ne yazık ki İslâm dünyasının içinde bulunduğu hal, müntesibi buldukları dinin iddialarıyla taban tabana zıt bir görüntü arz etmektedir. İslâm ne ölçüde güzelliği, iyiliği, evrenselliği, ilmi ve gelişmeyi emrediyorsa Müslümanlar o nispette problemlerle bir hayat yaşıyorlar. İslâm ülkelerinin eğitim, şehirleşme, ekonomi, sanayi, insan hakları ve fikir hürriyeti gibi alanlarda hiçbir cazibesi yoktur. Günümüzde insanlar İslâm beldelerinden kaçarak dağları ve denizleri aşip Hıristiyan ülkelere ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu insanların basit dünyalık heveslerine kapılarak ülkelerinden kaçtıkları düşünülemez. Bu insanlar, belli ki yukarıda sayılan konularda ülkelerinde çok temel problemler yaşandığı için yaşadıkları hayattan bezmiş görünmektedirler. Sonuçta paradoksal olarak Müslümanlar, bütün dünyaya huzur vaat etmeleri gerekirken ne yazık ki İslâm ülkelerinden zillete, aşağılanmaya, açlığa, pisliğe, soğuğa, sıcağa ve ölüm tehlikesine rağmen Hıristiyanlara hicret etmektedirler.

1. Rahmeten li'l-Âlemîn Hz. Peygamber

Resûlullah bütün insanlığa gönderilmiştir. O, kıyamete kadar yaşayacak farklı dilleri kullanan, farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı örf, âdet, tarih ve eğitime sahip, farklı imkânları olan bütün insanlığın yegâne peygamberidir. O, farklı ırklara mensup insanları Araplaştırmaya çalışmamıştır; çalışamaz. O, bütün insanlığı kendi yaşadığı yer ve zamanla sınırlama arzusunda olmamıştır; olamaz. Evrensel bir dinin bütün insanlığı tek bir ırka, tarihe ve yere bağlamak istemesi imkânsızdır; abestir. İnsanlık Araplaşmaz; Araplaşamaz; İslâm peygamberi insanlığı Araplaştırmaya çalışmaz; çalışamaz. Çünkü bu asla olamayacak bir şeydir; akla ve fitrata terstir ve İslâm abesle iştilal etmez. Hz. Peygamber son peygamber, İslâmiyet son din, Kur'ân-ı Kerîm son ilâhî kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in evrenselliği ile alakalı şöyle buyrulur: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ “Biz seni hem müjdeliler veresin hem de uyarasın diye bütün insanlığa gönderdik. Ama insanların çoğu bundan habersizdir”¹. وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”². Bu noktada şu ifadeleri de kaydetmek isabetli olacaktır: “Din evrenseldir, ama yerel bir ortamda ifadelendirilir. Din öldürmeyeceksin der, bu evrenseldir, ama öldürene cezayı yerel şartlar içinde verir. Din tek,

¹ Sebe Sûresi, 34/28.

² Enbiyâ Sûresi, 21/107.

şeriat çöktür. Din ahlaktır. Aklen ve fitraten keşfedilecek ilkelerdir. Din insanın ruhu, şeriat bedenidir. Din Mekke, şeriat Medine'dir"³.

Hiz. Peygamber'in tebliğ ettiği Kur'an-ı Kerim de bütün âlemlere bir rehberdir, hidayet kaynağıdır. Kıyamete kadar geçerli yegâne ilâhî kitaptır. Kur'an kendisini şöyle niteler: "O Kur'an, âlemlere gönderilmiş bir rehberdir"⁴. Hiz. Peygamber'e isnat edilen bir rivayet de ise şöyle bir bilgi mevcuttur: *كَانَ كُلُّ نَبِيٍّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَبُعِثْتُ إِلَى كُلِّ أَحْمَرَ وَأَسْوَدَ* "Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilirdi. Ben ise siyah kırmızı herkese gönderildim"⁵. Bu âyet ve hadisten anlaşılmaktadır ki Hiz. Peygamber yalnızca Araplara gönderilmediği gibi sadece kendi döneminde yaşayanlara da gönderilmemiştir. Bilakis onun risâleti evrenseldir, tarih üstüdür. O halde onun bildirdiklerini, risâletini, sünnetini ve hadislerini evrensel tarzda yorumlamak icap eder. Hem Hiz. Peygamber'in risâletinin evrenselliğini iddia edip hem de bütün insanlığı tarihin belli bir dönemine hapsetmeye çalışmak çelişki olsa gerektir. Çünkü bu ikincisi imkânsızdır. İslâmiyet de insanlığı imkânsızla mükellef tutmaz.

Hiz. Peygamber, peygamberdir ama sadece peygamber değildir. Yani hayatı boyunca her yaptığını her söylediğini peygamberliğine dayanarak yapmış ve söylemiş değildir. Hiz. Peygamber aynı zamanda insandır, Arap'tır, Mekke'lidir, milâdî 571-632 yılları arasında yaşamıştır, eştir, babadır, arkadaştır, toplumsal önderdir, savaşta komutandır, mahkemede yargıçtır, bazen hastadır, öfkelidir, mutsuzdur, sevinçlidir, gençtir, yaşlıdır, açtır, toktur, fakirdir, zengindir, mukimdir, yolcudur vs. hâsılı Hiz. Peygamber'e atfen nakledilen bilgilerin hepsi onun peygamberliğine dayanmaz. Bunların hepsi mutlak evrensel hakikatler içeriyor olmayabilir. Yahut bunların evrensel yorumunu yapmak Müslümanlara bırakılmış olabilir. Bunlardan hangilerine uymak zorunluluğu olduğunu ya da bunlara uymanın farz, vâcip, müstehap ve mubah gibi kategorilerden hangisine gireceğini tespit etmek Müslüman âlimlerden istenmiş olabilir. Hayrettin Karaman'ın da vukûfiyetle ifade ettiği gibi "Hiz. Peygamber'in beşer olarak davranışları; ibadet, hüküm ve tebliğle ilgisi bulunmayan halleri ve fiilleri de vardır, ancak bunlar özel manada sünnete dahil değildir"⁶.

Hiz. Peygamber'in söz ve davranışlarının evrensel ve tarihsel yönlerini iyi ayırmak icap eder. Arap olduğu için Arapça konuşması, Araplar gibi giyinmesi, Mekke ve Medine'de yaşadığı için hurma yemesi, deveye ve ata binmesi, belli bir tarih aralığında yaşadığı için

³ Şaban Ali Düzgün, "Dinde Evrenselin Yerele Karşı Mücadelesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 2010, cilt: VIII, sayı: 1, s. 1-12, s. 6-7.

⁴ Sâd Sûresi, 38/87.

⁵ Müslim, *Sahih*, I, 370. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 119; XXXV, 343; Bezzâr, *Müsned*, IX, 461.

⁶ Hayreddin Karaman, "Zaman ve Mekanın Değişmesi Halinde Sünnetin Geçerliliği", *Sünnetin Dindeki Yeri*, 1995, s. 43-48, s. 43.

ticarete belli materyalleri kullanması, at, kılıç ve mızrakla savaşması, hayvancılık yapıp keçi, koyun, sığır yetiştirmesi, ziraat yapan bir topluma önderlik etmesi, kervanlarla yolculuk yapması, okuma yazma oranı oldukça düşük bir toplumu yönetmesi, kabileciliğin hakim olduğu bir dönemde yaşaması vs. onun söz ve davranışlarına ne ölçüde tesir etmiştir belirlemek gerekir. Çünkü onun risâleti evrensellik iddiasındadır. O halde hem evrensellik iddiasında bulunup hem de bütün dünyayı kıyamete kadar İslâm ve sünnet adına Araplaştırmaya çalışmak imkansızdır. Hatta bu, dinin öldürülmesi demektir. Bunun yapılamayacağı, insanların bunu kabul etmeyeceği zaten bellidir. İnsanlar Araplaşmıyorlar diye onları cehennemle tehdit etmek abestir. Allah'ın yarattığı insanları imkânsız bir şeyle mükellef tutup sonra bu olmuyor diye onları cehennemle cezalandırması Rahmân, Rahîm, Hakîm ve Alîm olan Allah'ın adaletiyle bağdaşmaz. Peki o halde Hz. Peygamber'in risâletinin evrensel yönü ne olabilir?

İslâmiyet ilkel bir kabile dini değildir. Müntesiplerini dünyaya ve insanlığa bela haline getiren bir din hiç değildir. İslâmiyet insan fitratına en uygun hükümleri içerir. Dolayısıyla İslâmî hükümler fitrata uygun yorumlanmalıdır. İslâmiyet kâinatın yaratıcısı yüce Allah'ın insanlığa gönderdiği son dindir. O halde dinî ahkâm bu gerçeklik ışığında açıklanmalıdır. İslâmiyet'te can, mal, nesil, akıl ve din güvenliği temel amaçtır. Bunlara el-makâsîdü'l-hams denilir. Bu ilkeler İslâm'ın bütün delilleri göz önüne alınarak çıkarılmıştır. Yani zannî bir iki delilden değil, Kur'ân, sünnet, icmâ, kıyas, akıl ve fitrat gibi bütün bilgi kaynaklarından istifade edilerek bu ilkelere ulaşılmıştır. O halde dinî hükümlerin yorumunda bu temel ilkelere riayet etmek gerekir. Masumları öldürmeyi, yerlerinden yurtlarından etmeyi, işkenceyi, malı zayi etmeyi, başkasının malını gasp etmeyi, nesli bozmayı, akli yok etmeyi ve din güvenliğini ortadan kaldırmayı hedefleyen ya da buna hizmet eden her hüküm İslâm'ın asla onaylamayacağı bir yaklaşımdır.

Yine adalet, merhamet, yardımseverlik, itidal, dürüstlük ve muhabbet gibi güzel erdemler de İslâmiyet'te sıkça vurgulanan öğelerdir. Bunların da dinin evrensel yorumunda önemli katkıları olacaktır. Dolayısıyla zulmü, gaddarlığı, katı kalpliliği, aşırılığı, yalancılığı ve sevgisizliği öneren her hüküm İslâm'ın uzağındadır. İslâmiyet kendi aleyhlerine bile olsa Müslümanlara adaleti hakim kılmayı emreder⁷. Yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin buyurur⁸. Kardeşine yardım edene Allah yardım eder ilkesini vazeder⁹. Savaşta bile haddi aşmayın kuralını koyar¹⁰. Diğer bütün güzel erdemler için de İslâmî kaynaklarda pek çok delil bulunabilir. Hâsılı İslâm güzel erdemlerin dinidir; hurafelerin,

⁷ Nisâ Sûresi, 4/135.

⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 214; Ebû Dâvud, *Sünen*, VII, 298; Tirmizî, *Sünen*, IV, 323.

⁹ Müslim, *Sahih*, IV, 2074; Ebû Dâvud, *Sünen*, VII, 302; Tirmizî, *Sünen*, IV, 34.

¹⁰ Bakara Sûresi, 2/190.

zulmün, pisliğin ve aşırılığın dini değildir. O halde Kur'an'da zikri geçsin geçmesin bütün güzel erdemler İslâm'ın da arzusudur; Müslümanlara emridir.

Dinin evrensel ilkelerinin toplumlarca idraki ve kabulü bir süreç istemektedir. Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı ve muhatap aldığı topluma İslâmiyet'in bütün evrensel taleplerini tam olarak anlatabildiği ve gerçekleştirdiği söylenemez. Kur'an 23 yıllık bir süreçte nâzil olmuştur. Âyetler belli olaylara istinaden inzâl edilmiştir. Kıyamete kadar bütün insanlığın bu 23 yıllık süreçteki olaylarla sınırlı kaldığını kim iddia edebilir? Hasılı dinî metinlerdeki evrenselliği yerelliği iyi ayırt etmek gerekir. Hz. Peygamber vefat etmiş, vahiy kesilmiş, ancak olaylar ve hayat devam etmiş ve hala da etmektedir. Hayatı Hz. Peygamber dönemine hapsedmek mümkün müdür? O halde ümmet-i Muhammed, Hz. Peygamber dönemini kıstas kabul ederek kendi dönem, yer ve şartlarına uygun dinî söylemi / bilgiyi geliştirmek durumundadır. Şu tespitlere katılmamak elde değildir: "Mutlak adalet, mutlak eşitlik, gibi ideallerin peygamberin içinde bulunduğu toplum tarafından gerçekleştirildiğini söylemek ve tarihin akan çağlarını sürekli bu kaynağa dönmeye teşvik etmek, reel ve ideal arasındaki diyalektiği anlamamak demektir. Peygamberin gelişini gerektiren toplumsal reel yapının ideale evrilmesi, bir süreci gerektirir. Peygamber görevi süresince, toplumu bu ideale doğru evirmeye çalışır, ömrü vefa etmezse bu evrimi/tekâmülü insanlara bıraktığı Kitap'la ümmeti gerçekleştirir"¹¹.

Hız. Peygamber, peygamber olarak görevlendirildiğinde insanlığı belli bir seviyede (Câhiliye) buldu. Allah, o seviyedeki insanların anlayabileceği ve gelişebileceği bir hedefi onlara vahyetti. Hz. Peygamber eldeki imkânlar ölçüsünde ümmetini 23 yılda bir noktaya getirdi. Bu nokta İslâm'ın kıyamete kadar insanlığı getirmeyi hedeflediği ideal noktası değildir. Câhiliye toplumunun gelebileceği reel son noktadır. Bu nokta Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı toplumu, o dönemin imkânları ölçüsünde getirebildiği son noktadır. Ümmetin oradan itibaren kendisini geliştirip ilerilere taşınması gerekirdi. Dinin evrenselliği her dönemde yeniden yeniden üretilmeliydi. Müslümanlar her dönemin ve her yerin en zirve toplumu olmalıydı. Evrensel hakikatleri hikmet ve ilimle savunan gelişmiş bir görüntü arz etmeliydi. Fakat maalesef İslâm uleması, Hz. Peygamber'in kendi toplumunu o günün şartları içinde getirebildiği noktada kalmayı, zirvede kalmak zannetti. O yer ve tarihin algılayıp uygulayabileceği ahkâmı, değişmez mutlak evrensel ahkâm zannetti. Hatta bunu Kur'an ile de sınırlı tutmayı İslâm tarihi içinde metne dökülüp aktarılan ravi rivayetlerine de teşmil etti. Böylece dinî bilgiyi her zaman ve yer için yeniden üretmeyip donuklaştırdı. Bütün insanlığın o statik bilgiye inanıp ona uygun yaşamasını bekledi. Ama hayat aktı ve

¹¹ Şaban Ali Düzgün, "Dinde Evrenselin Yerele Karşı Mücadelesi, Kalam Araştırmaları Dergisi [Kader], 2010, cilt: VIII, sayı: 1, s. 1-12, s. 9.

gelişti. Müslümanlar İslâm ulemasının kısıtlayıcı tavrının etkisi altında hayatın akışını takip edemedi. Geride kaldı. Bütün evrensel gelişimler Müslümanların dışında gerçekleşti. Bu sebeple Müslümanlar bugün hiçbir alanda insanlığa örneklik sunamamaktadır. İslâm dünyası insanlığı ilgilendiren bütün alanlarda geridedir. Teknoloji, hukuk, eğitim, sosyal adalet, ekonomi, siyaset, tıp, sanat, mimari vs. hiçbir alanda Müslümanlar numune-i imtisal değildir. Halbuki onlar günümüz hayatının çok ötesinde bir vizyonla yaşıyor olmalıydılar. Ama maalesef İslâm dünyasının insanlığa sunabildiği bir evrensel hayat nizamı yoktur.

Hz. Peygamber'in evrenselliğini cihat örneği üzerinden örneklendirmek uygun olabilir. İlkesel olarak İslâm barış dinidir. Öldürmek değil yaşatmak esastır. Fakat savaş da insanlık tarihinin gerçeğidir. Barış içinde yaşamak maalesef savaşa hazır olmakla mümkündür. Hz. Peygamber'in Medîne dönemi de sürekli savaş ve askerî operasyonlarla geçmiştir. Halbuki o, rahmeten li'l-âlemîndir. Nasıl oluyor da âlemlere rahmet olan Hz. Peygamber risâletinin önemli bir kısmında savaşmak zorunda kalıyor? Ayrıca Kur'ân cihat âyetleriyle doludur. İşte bütün bunlar evrensellik ile yerelliği ayırmayı gerektirmektedir. Aksi halde savaşmak, Hz. Peygamber'in en önemli sünnetlerinden biridir demek durumunda kalınır. Kanaatimizce konuyu Adnan Demircan'ın şu yorumuyla anlamak daha isabetli olacaktır: "O halde Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde meydana gelen çatışma sürecini nasıl değerlendirmeliyiz? Öncelikle şunu hatırlatalım ki, her yeni din, içinde doğduğu toplumun değerlerine karşı bir başkaldırı anlamı taşır. Tebliğ edildiği doğuş döneminde yeni dinin yerleşik değerlerle çatışması, ardından muhalefetle karşılaşması; bunun sonucunda gerilim ve çatışma meydana gelmesi kaçınılmaz olur. Esasen büyük toplumsal dönüşümlerin ve devrimlerin gerçekleşme sürecinde de çoğu zaman savaşa varan bir gerilim yaşanır. Kur'ân'da haklarında bilgi verilen peygamberlerin hayatlarından da anlaşılacağı üzere yeni dinin tebliğ edilmesiyle birlikte dine muhalefet, onu reddetme ve baskı ile sindirme çabası çatışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak bir peygambere ve tâbilerine karşı ortaya konan tepki ve baskının ardından meydana gelen mücadele ve çatışmalar ilelebet devam etmez. O halde bir dinin kuruluş döneminde, ortaya çıkan olağanüstü koşulların o dinin tarihinin tamamına hâkim olması ve geleceğini şekillendirmesi beklenmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber dönemindeki mücadelenin bir sonucu olarak Medine döneminin son yıllarında müşriklere karşı nispî bir sertleşme görüldüğü halde, Râşid Halifeler döneminde Ehl-i Kitaptan olmadıkları halde Müslümanların yönetimine giren Mecusîlere zimmî statüsü verilmiştir"¹².

¹² Adnan Demircan, "Hz. Peygamber'in Hayatını Doğru Öğrenmenin Evrensel Barış Açısından Önemi", *Nebevî Mesajın Evrenselliği -Sîret Sempozyumu-*, 09-10 Mayıs 2008, Konya, 2009, s. 208-218, s. 212.

Sonuç olarak İslâm'ın evrenselliği İslâm'ın en temel iddiasıdır. O, evrensel ilkelere sahiptir. İslâm'a ilişkin her iddia evrensellik taşımak zorundadır. Bütün insanlığı kıyamete kadar tarihin belli bir dönemine ve alanına hapsetmek imkânsızdır. Bunu beklemek abestir. Allah, abesten münezzehtir, hikmet sahibidir. Müslümanlar maalesef evrensellik iddiasının oldukça uzağında yaşamakta ve insanlığa umut vaat etmemektedir. Hz. Peygamber'in kısıtlı imkânlar içinde 23 yılda yakaladığı başarıyı günümüz Müslümanlarının gerçekleştirememesinin temel sebebi, kanaatimizce Müslümanların Hz. Peygamber'in rasyonelliğini ve vizyonerliğini kavrayamamış olmalarıdır. Hz. Peygamber yaşadığı Câhiliye toplumunu ileri taşımak isterken günümüz Müslümanları kendilerini fersah fersah geçmiş toplumlara geriye dönmeyi tavsiye etmektedir. Elbette bu fitrata ters ve abes istek karşılık bulmamakta ve ilelebet bulmayacaktır.

2. Abduhû ve Resûlühû: Beşer Peygamber

Hz. Peygamber normal bir insandır. Bütün insânî ihtiyaçları o da duyar. Bütün insânî zaafarla o da mustarıptır. Acıkmış yemek aramıştır, susamış su içmiştir, yorulmuş uyumuştur, çocuklarını kaybetmiş ağlamıştır. Olağanüstü güçleri yoktur. Kâhin ya da sihirbaz da değildir. Sihirli sözler söyleyerek düşmanlarını perişan etmemiştir. Sabah kalkınca kahvaltısı gökten inmemiştir. Hasta olunca bir dua ile hastalıktan kurtulmamıştır. Ölen dostlarını akrabalarını diriltememiştir. Gitmek istediği yere yürümüş, tayy-i mekân yapamamıştır. Hayatı boyunca normal bir insan olarak düşmanlarıyla mücadele etmiş, savaşmış, yaralanmış, aç kalmış, çölde sefer etmiş, deve üstünde yolculuk yapmış, arkadaşlarını kaybetmiş, çocuklarını toprağa vermiş ve sonuçta kendisi de vefat etmiştir.

Hz. Peygamber'in beşer olduğu beşer üstü güçlerinin olmadığı aslında Kur'an'da konu edilmektedir. Şöyle buyurulmaktadır: *“Dediler ki: “Sen bizim için yerden bir kaynak fişkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parçalar halinde yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız.” De ki: “Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim”¹³. Âyetler şöyle devam etmektedir: *“Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak “Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?” şeklindeki itirazları engellemiştir. De ki:**

“Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik”¹⁴.

Bu âyetler göstermektedir ki müşrikler peygamberin bir insan olmasını eksiklik olarak görmekte ve bunu inançsızlıklarının gerekçesi kılmaktaydılar. Kur’ân da onlara Hz. Peygamber’in beşer üstü olduğunu vurgulayarak değil bilakis beşer olduğunu söyleyerek cevap vermektedir. Yeryüzünde melekler dolaşsaydı peygamber de melek olurdu demektedir. Hâsılı peygamberi beşer üstü beklemek aslında müşriklerin bir tavrıdır. Hatta onlara göre beşer olmak bir peygamber için alay edilme sebebidir: *“Ne zaman rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. O zalimler, “Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?” diye gizlice fısıldaşmaktalar”¹⁵.*

Müşrikler Hz. Peygamber’in beşer üstü olması gerektiği düşüncesiyle bir melek tarafından açıkça desteklenmesini, aslî sûretinde kendilerine görünüp konuşması gerektiğini söylemişlerdir. Kur’ân onların bu taleplerine de cevap vermiştir: *“Ona bir melek indirilseydi ya!” dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi”¹⁶.* Bir başka âyette de şöyle demişlerdir: *“Dediler ki: “Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşiyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı. “Bu zalimler (inanana), “Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz” dediler.”¹⁷*

Hz. Peygamber’in beşer olduğuna vurgu yapan âyetleri bir çalışmada ele alan Hikmet Akdemir şu sonuca ulaşmıştır: *“Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber’in beşer olduğunu vurgulayan âyetlerde hem ona inanmayanlar hem de onu rehber edinenler için mesajlar vardır. İnanmayanlara verilen mesaj, ondan olağanüstü davranışlar ve imana zorlayacak derecede açık mucizeler beklememeleri; inkâr için bahaneler üretmemeleri ve gerçekten iyi niyetle onun peygamber olduğuna delil arıyorlarsa iki şeye bakmalarının yeterli olacaktır. Bunlardan birincisi Kur’ân-ı Kerîm’dir ki bu ebedî mucize kıyamete kadar onun hak peygamber olduğunu herkese ilan etmeye devam edecektir. İkincisi ise Hz. Peygamber’in hayatıdır. Art niyetli olmadan objektif bir bakış açısıyla, o zamanın şartlarını da dikkate alarak onun hayatını inceleyen herkes, böyle bir hayat yaşayan insanın mükemmel ve kusursuz ahlâkıyla örnek bir model olarak gönderilen bir peygamberden başkası olamayacağını kesinlikle görecektir. Müslümanlara verilen mesaj ise şudur: Hz.*

¹⁴ İsrâ Sûresi, 17/94-95.

¹⁵ Enbiyâ Sûresi, 21/2-3.

¹⁶ En’âm Sûresi, 6/8.

¹⁷ Furkân Sûresi, 25/7-8.

Peygamber (s.a.s.) sizin gibi bir insandır. Eceli geldiği zaman her fani gibi o da ebedî âleme göç edecektir. Ancak onun aranızdan ayrılması, dininize sarılma konusunda size bir fütür vermesin. Dinî hayatınız, onun hayatıyla kaim olmasın. Her zaman Allah’a olan bağlılığınız ve dininizdeki sebatınız artarak devam etsin. Çünkü her ne kadar onun bedeni fani ise de getirdiği mesaj baki ve evrenseldir. Onun âlemlere rahmet olarak gönderilmesinden sonra gelecek tüm zamanlarda bütün insanlık ona ve getirdiği mesaja muhtaçtır”¹⁸.

Hâsılı Hz. Peygamber bir beşerdir; beşer üstü güçleri yoktur. İstedliğini istediği an yapamaz. Sihirbaz değildir. Emrinde meleklerden ordu yoktur. Cinleri kullanıp insanları etkileyemez, düşmanlarını yenemez. Her ne yapmışsa beşer olarak yapmıştır. İhtiyaçlarını karşılamak için de çarşı pazarda yürümüştür. Melik ya da kral değildir. Zengin de değildir. Fakirlik de yaşamıştır. Bütün bunlar müşrikler için yadırgatıcı olsa da Allah’ın peygamberi için bir eksiklik değildir.

Hz. Peygamber’in sîreti incelendiğinde de olağanüstülüklerle bezenmiş bir hayat görülmektedir. Babasını doğumundan önce kaybetmiş, annesini küçük yaşta yitirmiş, dedesinin ve amcasının himayesinde yetişmiş, kırk yaşında peygamberlikle görevlendirilince işkencelere ve hakaretlere uğramış, arkadaşlarını Habeşistan’a göndermiş, memleketinden hicret etmek zorunda kalmış, çöllerde takibe uğramış, Medîne’de birkaç bin kişiden müteşekkil arkadaşlarıyla yeni bir toplum inşa etmiş, düşmanlarıyla savaşmış, münafıklarla mücadele etmiş, Yahudilerin ihanetine uğramış, çocuklarının çoğunu kendisi hayattayken yitirmiş, hastalanmış, yaralanmış ve sonunda rabbinin rahmetine kavuşmuştur. Hâsılı Hz. Muhammed’in sîreti ne melek, ne kâhin ve ne de sihirbaz hayatıdır. Davası uğruna mücadele etmiş ve bedel ödemiş bir insanın hayatıdır.

Bununla birlikte İslâm tarihi boyunca Hz. Peygamber’i beşerüstü kabul eden bir genel algı ortaya çıkmıştır. Kaynaklara bakılırsa şöyle bir peygamber söz konusudur: Hz. Peygamber hakkında yapılan genel tasvir şu şekildedir:

“Hz. Peygamber önünü ve arkasını görmekte, en uzaktaki sesleri mükemmel bir şekilde işitmekte, başka bir deyişle, insanların duymadıklarını duymakta ve görmediklerini de görmektedir. Hz. Peygamber’in sesinin bereketinden dolayı sesi her yerde duyulabilmekte, tükürüğü her türlü yara-bereyi tedavi etmekte, içine tükürdüğü kuyu misk kokusu saçmakta ve tertemiz hale gelmektedir. Bevli şifalı ve temiz olup, onu içen kimse, o günden itibaren karın ağrısından şikâyet etmemektedir. Onun kanı da temiz ve içilebilir olup, onun kanını içen kimsenin ağızında misk gibi bir koku yayılmakta, bununla birlikte

¹⁸ Hikmet Akdemir, “Hz. Peygamberin Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi, I. Kutludoğum Sempozyumu Bildirileri*, 21-22 Nisan 2007-Şanlıurfa, [t.y.], s. 29-38, s. 38.

onun kanını içen kendini ateşten korumuş olmaktadır. Gaitası ise yer tarafından yutulmakta ve orada misk gibi bir koku yayılmaktadır. O ihtilam olmamakta ve esnememektedir, zira bu özellikler şeytanın insana olan bir müdahalesi olarak kabul edildiğinden Hz. Peygamber'e yakıştırılmamaktadır. Teri misk gibi kokmakta ve koku imalinde kullanılmaktadır. Onun saçının bir teli dahi yere düşürülmemekte, herkes bir kıl alabilmek için adeta bir yarış yapmaktadır. Sahabenin bu rağbetini gören Hz. Peygamber de herkese bu kılların adaletle dağıtılmasını emretmektedir. Bazı rivayetlere göre, Hz. Peygamber cinsel açıdan 30-40 erkek gücüne sahiptir. Allah tarafından yedirilip içirildiği için uzun süre acıkma ve susama hissetmemektedir. O ruhuyla ve cesediyle canlı olup cesedi çürümemektedir, vefat ettiği günkü gibi taptaze ve kokusu değişmeden kalmıştır.”¹⁹ Hâsılı Hz. Peygamber'i yüceltme ve insânî zaafardan uzak tutma adına beşer üstü bir peygamber algısı oluşturulmuştur. Resûlullah'ın beşer üstü nitelikleri olduğu hakkında birkaç hususu maddeler halinde incelemek uygun olacaktır:

2.1. Mûcize

Mûcize, kelime anlamı itibariyle “âciz bırakan şey” demektir. Terim olarak peygamberlerin gerçekten peygamber olduklarını muhataplarına kanıtlamak üzere Allah tarafından onlara bahşedilen ve muhataplarını âciz bırakan hârikulâde olaylar anlamına gelmektedir. İlginçtir ki Kur'ân'da mûcize kabilinden anlatılan olaylar oldukça nadirdir, istisnadır. Bu nokta peygamberlerin beşeriyeti açısından oldukça önemlidir. Tekrar vurgulamak gerekir ki Kur'ân peygamberlerin mûcizelerini anlatan âyetlerle dolu değildir. Yirmiden fazla peygamberden bahsedildiği halde mûcize olarak sunulan şeyler mahiyeti tam anlaşılmayan Hz. Sâlih'in devesi²⁰ dışında sadece Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ ile alakalıdır. Hz. Mûsâ'nın asâsının yılanı dönüşmesi ve elinin ışıldaması şöyle anlatılır: “Firavun şöyle dedi: “Eğer bir mûcize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım. Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan! Ve elini (cebinden) çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş!”²¹

Hz. Mûsâ'nın asâsıyla kayaya vurması sonucu kayadan on iki pınar fişkırması²², bu esnada İsrâiloğulları'nın bulutla gölgelendirilip gökten kudret helvası ve bildircin ikram

¹⁹ H. Musa Bağcı, “Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis'in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi”, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, 29-30 Mayıs 2004/Bursa, 2005, s. 67-88, s. 70.

²⁰ Hûd Sûresi, 11/64-68; Şems Sûresi, 91/11-15. İmam Mâtürîdî (ö. 333) bu devenin bizim bilmediğimiz bir hususiyeti sebebiyle mûcize olarak gösterildiğini ifade etmektedir. Bu devede diğer develerde olmayan bir özellik olmalı demektir. Devenin şöyle bir kayadan çıktığı ve her gün şu kadar süt verdiği türünden açıklamaları kuşku bulmakta ve bu konuda kesin bilgileri olmadığını ifade etmektedir. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 150-151. Deve mûcizesi hakkında ayrıntılı değerlendirme için bk. H. İbrahim Bulut, “Sünnî Gelenekte Mûcize Kavramı ve Hz. Salih'in Deve Mûcizesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* _ [www.dinbilimleri.com], 2004, cilt: IV, sayı: 2, s. 137-150.

²¹ A'râf Sûresi, 7/106-108. Ayrıca bk. A'râf Sûresi, 7/117-122; Tâhâ Sûresi, 20/19-24.

²² Bakara Sûresi, 2/60.

edilmesi²³ ve asâsıyla denizi yarması²⁴ gibi mûcizeler de bahşedilmiştir. Hz. İsa hakkında zikredilen mûcizeler ise şunlardır: “Onu İsrâiloğulları’na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: “Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mûcize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah’ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah’ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır.”²⁵ “İşte o zaman Allah şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene lutfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs’le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil’i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler ‘Bu düpedüz bir büyü!’ dediklerinde İsrâiloğulları’nın sana zarar vermelerini önlemiştim”²⁶. Hz. İsa’ya ayrıca gökten yiyecek dolu bir sofraya indirilmiştir.²⁷

Muhatapları Hz. Peygamber’den de mûcize göstermesini istemiştir. Kur’ân’ın bu taleplere cevabı kendisidir; yani Hz. Peygamber’in aslî mûcizesi Kur’ân’ın bizzat kendisidir. Şöyle buyrulur: “Onlar hâlâ, “Rabbinden ona bazı mûcizeler indirilmeli değil miydi?” diyorlar. De ki: “Mûcizeler yalnız Allah’ın katındadır; ben sadece bir uyarıcıyım.” Kendilerine okunan bu kitabı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu? Elbette inanan bir topluluk için onda rahmet ve ibret vardır. De ki: “Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde ne varsa bilmektedir.” Bâtıla inanan ve Allah’ı inkâr edenlere gelince, işte hüsrana uğrayacak olanlar onlardır.”²⁸

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’e bahşedilmiş mûcizelerden bahsedilmektedir. Bunlar arasında parmaklarından su akması, yemeğin bereketlenmesi ve ağacın yanına gelmesi gibi olaylar yer almaktadır. Fakat bunların hepsi haber-i vâhiddir ve âhad haberler zannî olduklarından nübüvvetin ispatı anlamında bilgi değeri ifade etmezler. Hasılı “Bütün insanlara hitap eden İslâmiyet’in delili her zamanda ve her mekânda geçerli bir nitelik taşımaktadır, bu da Kur’ân-ı Kerîm’dir.”²⁹ Konuyu müstakil bir makalede işleyen Adil Bebek, ayın ikiye bölünmesi, gayptan haber vermesi, göğsünün yarılması, ilâhî te’yide mazhar olması ve İsrâ olayını ayrı başlıklar halinde incelemiş ve şu sonuca varmıştır:

²³ A’râf Sûresi, 7/160.

²⁴ Şuarâ Sûresi, 26/63.

²⁵ Âl-i İmrân, 3/49.

²⁶ Mâide Sûresi, 5/110.

²⁷ Mâide Sûresi, 5/112-115.

²⁸ Ankebût Sûresi, 29/50-52.

²⁹ Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucize#1> (29.01.2019).

“Âyetlerin ifadelerine göre Yüce Allah geçmiş peygamberlere hitap ettikleri toplumların kültür seviyelerine uygun biçimde çeşitli mûcizeler vermiştir. Son peygamber olan Hz. Muhammed'e gelince, muhataplarının ısrarlı isteklerine rağmen, ona daha önceki peygamberlere verildiği gibi hissî mucizeler verilmemiş, iman etmek isteyenler için Kur'ân'ın yeterli olduğu bildirilmiştir. Bazı Kur'ân ayetlerinden anlaşıldığına göre Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber ile yeni bir dönem başlatmıştır. Buna göre Resûlullah ile birtakım olağanüstülüklerin yaşandığı dönemler sona ermiş, tebliğin sürekliliğini ve evrenselliğini sağlamak üzere akıl ve bilgi süreci başlatılmıştır. Bize göre, peygamberliği kıyamete kadar sürecek olan ve tüm insanlara gönderilmiş bulunan bir peygamberin mûcizesinin de kıyamete kadar kalıcı, her dönemde algılanıp anlaşılacak, sahibinin peygamber olduğunu isbat için başvurulabilecek sürekli ve kalıcı bir mahiyette olması gerekirdi. Nitekim öyle de olmuş, Yüce Allah son Peygamber'ine mûcize olarak Kur'ân'ı vermiştir. Hz. Peygamber de kendisinden önceki peygamberlere birtakım mûcizeler verildiğini, kendi mûcizesinin ise Kur'ân'dan ibaret olduğunu, bu yüzden de ümmetinin, diğer peygamberlerinkinden daha fazla olacağını bildirmiştir”³⁰.

Halis Demir ise şu tespitte bulunmuştur: “Hadis ve siyer literatüründe Hz. Peygamber'e ait çeşitli mucize listeleri düzenlenmiştir. Bazı müellifler Hz. Peygamber'e ne kadar çok mucize nispet edilirse nübüvvetinin o derecede ispat edilmiş olacağı kanaatini taşımaktadır. Bu yaklaşım Hadis ilmi açısından sağlıklı görünmemektedir. Kur'ân-ı Kerîm inkârcıların Resûl-i Ekrem'den mucizeler talep ettiklerini, fakat Resûlullah'ın onlara mucizelerin Allah katında bulunduğunu, kendisinin sadece bir uyarıcı olduğunu, yanında Allah'ın hazinelerinin bulunmadığını, gaybı bilmediğini ve melek olmadığını söylediğini haber vermektedir.”³¹

Kanaatimizce Hz. Peygamber'in aslî mûcizesi Kur'ân-ı Kerîm'dir. Yaşadığı dönemde okuma yazma bilmez bir insanın böyle bir kitabı kendi bilgisiyle yazabilmesi asla mümkün değildir. Tarih boyunca da Kur'ân gibisi yazılamamıştır, yazılamayacaktır. Kur'ân da zaten çeşitli yerlerde kendisini inkâr edenlere meydan okumaktadır (tehaddî)³². Ayrıca Kur'ân'da Hz. Peygamber'e yönelen mûcize taleplerine karşı, mûcizeler sayılıp dökülerek cevap verilmek yerine Kur'ân'a gönderme yapılmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in de hayatı boyunca zaman zaman hârikulâde olaylarla muhatap kılınmış olabileceğini inkâr etmeye gerek yoktur. İslâm geleneğinde Hz. Peygamber'i insanüstü hale getiren abartılı

³⁰ Adil Bebek, “Kelâm Literatürü Işığında Mucize ve Hz. Muhammed'e Nisbet Edilen Hissi Mucizelerin Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 18, s. 121-148, s. 147.

³¹ Halis Demir, “Hz. Muhammed'in Siyerini Mucizeler Işığında Okumak”, *Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed*, 2017, s. 235-245, s. 238.

³² “...Bir sûre olsun benzerini getirin...” Bakara Sûresi, 2/23; Yûnus Sûresi, 10/38. “...Benzeri on uydurma sûre getirin...” Hûd Sûresi, 11/13. “Benzeri bir söz getirin...” Tûr Sûresi, 52/34.

yaklaşımlar bir tarafa bırakılırsa Resûlullah'ın İsrâ³³ ve Bedir savaşında meleklerle desteklenmesi³⁴ gibi kesinlikle inanılması gereken hârikulâdelikler yaşadığı görülmektedir. Hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerdeki mucizelere ise inanıp inanmamak kişisel tercihe kalır. Çünkü yukarıda da arz edildiği üzere haber-i vâhidler ilim değil zan ifade ettiğinden bunlar üzerine itikat kurulamaz. Zannî bir delile dayanan bilgiye iman etmeye kimse zorlanamaz; inanmayanlar tekfir edilemez. Ancak bu haberlere inananlar da kınanamaz.

2.2. Hz. Peygamber'in Ölmemesi

Hz. Peygamber de her insan gibi bir anneden doğmuş, yaşamış ve ölmüştür. Fakat bu apaçık gerçeği bile İslâm dünyasında ispatlama ihtiyacı duyulmakta; konuya dair doktora tezleri yaptırılmaktadır. Kur'ân'da apaçık şöyle buyrulmaktadır: وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبَلُّوكُمْ بِالْمُنَى وَالْحَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ “Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar? Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz.”³⁵ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ “أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ “Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri ödüllendirecektir.”³⁶ Hatta şu âyette Hz. Peygamber'e öleceği açıkça bildirilmektedir: “Elbette sen öleceksin, onlar da ölecek.”³⁷

Hâsılı Hz. Peygamber de eceli geldiğinde ölmüştür. Mezarı vardır. Cenaze namazı kılınmış ve defnedilmiştir. Bu kesindir. Bunun dışında her şey yorumdur, zandır, arzudur, duygudur; hakikat değildir. Bununla birlikte İslâm dünyasında özellikle ehl-i hadîs ve bazı tasavvuf çevrelerinde Hz. Peygamber'in ölmediği, bedeninin aynen durduğu ve hatta dünyada tasarrufta bulunduğu inancı yer almaktadır. Mesela İmam Suyûtî'nin (ö. 911) bir eserinde şu ifadeler kayıtlıdır: فَحَصَلَ مِنْ مَجْمُوعِ هَذِهِ النُّقُولِ وَالْأَحَادِيثِ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَيٌّ بِجَسَدِهِ وَرُوحِهِ، وَأَنَّهُ يَتَصَرَّفُ وَيَسِيرُ حَيْثُ شَاءَ فِي أَفْطَارِ الْأَرْضِ

³³ İsrâ Sûresi, 17/1.

³⁴ Âl-i İmrân Sûresi, 3/124-125.

³⁵ Enbiyâ Sûresi, 21/34-35.

³⁶ Âl-i İmrân Sûresi, 3/144.

³⁷ Zümer Sûresi, 39/30.

وَفِي الْمَلَكُوتِ وَهُوَ بِهَيْئَتِهِ الَّتِي كَانَ عَلَيْهَا قَبْلَ وِفَاتِهِ لَمْ يَتَبَدَّلْ مِنْهُ شَيْءٌ، وَأَنَّهُ مُغَيَّبٌ عَنِ الْأَبْصَارِ كَمَا غُيِّبَتِ الْمَلَائِكَةُ مَعَ كَوْنِهِمْ أَحْيَاءَ بِأَجْسَادِهِمْ، فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ رَفْعَ الْحِجَابِ عَمَّنْ أَرَادَ إِكْرَامَهُ بِرُؤْيَيْهِ رَأَهُ عَلَى هَيْئَتِهِ الَّتِي هُوَ عَلَيْهَا، لَا مَانِعَ مِنْ ذَلِكَ، وَلَا دَاعِيَ إِلَى التَّخْصِصِ بِرُؤْيِيَةِ الْمِثَالِ. “Bütün bu nakillerden ortaya çıkan netice şudur: Hız. Peygamber, bedeni ve ruhuyla canlıdır. Gayb âleminde (melekût) ve dünyanın istediği yerinde seyahat edip tasarrufta bulunur. Vefat etmeden evvel hangi halde ise aynen öylece durmaktadır. Hiçbir değişime uğramamıştır. Melekler nasıl bedenleriyle canlı oldukları halde görülemiyorsa Hız. Peygamber de şu an gözler tarafından algılanamamaktadır. Allah Teâlâ herhangi bir kimseye ikramda bulunup perdeyi kaldırmak isterse o kişi Hız. Peygamber'i aslı heyeti üzere görebilir. Buna engel yoktur. Bunu misal âlemiyle kısıtlamaya da gerek yoktur”³⁸.

Hâsılı Suyûtî'ye ve onunla aynı fikri paylaşan pek çok kimseye göre Hız. Peygamber cesediyle ruhuyla canlıdır ve dünyada gezmektedir. Onu dünya gözüyle uyanikken görmek de mümkündür. Bedeni bozulmamış, değişmemiştir. Dolayısıyla Hız. Peygamber aslında normal bir insan değildir ve ölmemiştir. Halbuki daha evvel aktardığımız üzere Hız. Peygamber hastalanmış ve ölmüştür. Cenazesi defnedilmiştir ve bir mezara konmuştur. Bu apaçık hakikatlere rağmen ilgisiz âyetleri (mesela şehitlere ölü demeyin anlamındakileri) zorlama tevellere tabi tutup birkaç haber-i vâhidi delil göstererek peygamberi diri tutmak mümkün değildir.

2.3. Her Şeyi Bilmesi

Her şeyi bilen yalnızca Allah Teâlâ'dır. O'nun ilminde sınır yoktur. Olmuş ve olacak her şey onun iradesi ve yaratmasıyla. Dolayısıyla bunların hepsini sadece O bilir. O, Âlimdir, Allâmü'l-ğuyûb'dur, Âlimü'l-ğaybi ve's-şehâde'dir, Habîr'dir, Basîr'dir, Semî'dir. Hız. Peygamber ise bir insandır ve ilmi sınırlıdır. Hayatı boyunca her şeyi bilen biri gibi davranmamıştır. Araştırmış, düşünmüş, incelemiş, istişare etmiş, yanılmış ve bilememiştir. Yeri gelmiş cevap verememiş; vahiy beklemiştir. Gün olmuş sahâbîlerinin tuzağa düşürüleceğini anlayamamıştır. Hâsılı hayatı boyunca normal bir insan gibi yaşamış, davranmıştır. Bununla birlikte Müslümanlar arasında Hız. Peygamber'in de her şeyi bildiği yönünde bir algı vardır. Hatta bu hususta *Safvetü efkârî'l-ulemâ fî isbâti ilmi nebiyyinâ bi'l-esmâ* adıyla bir risâle yazan Harputlu Abdulhamit Hamdi Efendi (ö. 1902), Hız. Âdem'e

³⁸ Suyûtî, *el-Hâvî lil'l-fetâvâ*, II, 319. I-II, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004.

öğretilen esmânın Hz. Peygamber'e de öğretildiğini ve Hz. Peygamber'in ruhuyla her şeye muttali olup Allah'ın bildiklerini de bilebileceğini iddia etmiştir.³⁹

Bu noktada temel delilleri ise Hz. Peygamber'in kıyamete kadar olacakları haber verdiğini⁴⁰ ifade eden birkaç rivayet ile bazı rivayetlerin aşırı yorumlarıdır. Mesela “*Bana cevâmi‘u’l-kelim verildi*” sözünden Hz. Âdem isimlerin “lafzını” Hz. Peygamber ise “manalarını” yüklendiye varılmaktadır. Ayrıca çocukken göğsü yarılıp kalbi yıkandığında zatı ile ruhu arasındaki perde kalkıp ruhuyla muttali olduğu her şeye zatıyla da muttali olabildiği çıkarılmaktadır. Allah'ın kendi ilmini Hz. Peygamber'e bahsetmiş olabileceğine dair nakillerde bulunmaktadır. Halbuki Allâme İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751) bu tür düşüncelere karşı şunları ifade etmiştir:

وَلَكِنَّ هَؤُلَاءِ الْغَلَاةَ عِنْدَهُمْ أَنَّ عِلْمَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْطَبِقٌ عَلَى عِلْمِ اللَّهِ سَوَاءً بِسَوَاءٍ فَكُلُّ مَا يَعْلَمُهُ اللَّهُ يَعْلَمُهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاللَّهُ تَعَالَى يَقُولُ: {وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَهَذَا فِي (بَرَاءةٍ) وَهُوَ فِي أَوَّخِرِ (بَرَاءةٍ) وَهِيَ عَلَى النَّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ}. مَرَدُوا فَكَاتِ بۇ اşıریلیğa

düşenlere göre Resûlullah'ın ilmi Allah'ın ilmiyle uyum içindedir. İkisi de eşittir. Allah'ın bildiklerinin hepsini Hz. Peygamber de bilmektedir. Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Çevrenizdeki bedeviler içinde münafıklar var. Medine ahalisi içinde de iki yüzünlüğü huy edinmiş olanlar var. Sen onları bilmezsin; onları biz biliriz. Onları iki defa cezalandıracağız, ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler*”⁴¹. Bu âyet Berâe sûresinde ve o sûrenin de sonlarındadır. Ayrıca bu sûre Kur’ân’da son inen sûrelerdendir. Bu esnada münafıklar da Hz. Peygamber'in Medîne’de yanı başındaydılar⁴². Hâsılı bu apaçık âyetlere rağmen Hz. Peygamber'in ilmini Allah'ın ilmiyle eşitleyecek kadar abartıya kaçmanın, ifrata düşmenin ve gerçeklikten kopmanın anlamı nedir?

2.4. Gaybı Bilmesi

Aslında bu da bir önceki başlıkla doğrudan alakalıdır. Çünkü her şeyi bilen zaten gaybı da bilir. Fakat gayb konusu Kur’ân’da ayrıca zikredildiği için ayrı başlıklandırmak

³⁹ Bünyamin Erul, “Harput’lu Abdulhamit Hamdi Efendi (1830-1902) ve Hz. Peygamber’in Bilgisine Dair Bir Risalesi: “Safvetu Efkârî’l-Ulemâ fi İsbâtî İlmi Nebiyyinâ bi’l-Esmâ”, *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 6, s. 1-19.

⁴⁰ “Hz. Peygamber kıyamete kadar olacakları haber verdi” anlamındaki rivayeti Zehebî (ö. 748) şöyle yorumlamaktadır: “Hz. Peygamber tane tane konuşur ve konuştuklarını beyan ederdi. Muhtemelen bu mecliste sadece bir cüzde toplanabilecek kadar bilgi vermiştir. Yani olacakların en büyüklerinden bahsetmiştir. Eğer olacakların çoğunu söyleyecek olsa buna bir sene de birkaç sene de yetmez. Sen bunu bir düşün!” Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, II, 366. I-XXV, (thk. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), Risâle, 1985.

⁴¹ Tevbe Sûresi, 9/101.

⁴² İbnü’l-Kayyim, *el-Menârü’l-münîf*, s. 82-83. (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Halep: Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1970.

uygun görülmüştür. Gayb, duyular âleminin ve insanın idrak kapasitesinin ötesidir. Gayb, normal insanlar için meçhuldür. Allah'ın zâtı, sıfatlarının mahiyeti, varlığın başlangıcı ve sonu, âhiret, kıyamet, melekler, cinler ve şeytan normal insanların bilgi kapasitesinde değildir. Bunlar hakkındaki bilgiye ancak "îman" yoluyla ulaşılabilir. Yani önce idrak sahasındaki aklî delillerden hareketle her şeyi bilen kudret sahibi bir yaratıcının varlığına, bu yaratıcının yalan söylemediği anlaşılan bir peygamber vasıtasıyla insanlarla iletişim kurduğuna ve o peygambere emsâlini yazmak mümkün olmayan bir vahiy / kitap verdiğine "îmân" etmek gerekir ki sonra o "her şeyi ve gaybı bilen" yaratıcının gaybdan verdiği haberler de normal insanlar tarafından bilinir olsun.

Kur'ân'da istisnâî bir iki yer dışında gaybın yalnızca Allah tarafından bilinebileceği tekrar tekrar vurgulanmıştır. Birkaç âyet şöylece örnek verilebilir: وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ ⁴³ "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez..." ⁴⁴ De ki: "Gaybı bilmek Allah'a mahsustur..." ⁴⁵ "Göklerin ve yerin gizlisi (gaybı) yalnız Allah'a aittir..." ⁴⁶ Hasılı gaybı yalnızca Allah Teâlâ bilir. Aksi halde bu âyetlerin bir anlamı kalmamaktadır. Yani Allah hem yalnızca ben bilirim deyip hem de başkalarını gabya muttali kılmış olamaz. O halde bazı âyetlerde Allah'ın bazı kullarını gayba muttali kılmasından ne kastedilmektedir? Bu âyetlere şunları örnek gösterebiliriz: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ ⁴⁷ "Allah size gaybı da bildirecek değildir; fakat Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer..." ⁴⁸ İmam Mâturîdî'nin (ö. 333) bu âyetle alakalı ilk yorumunda bu âyette geçen gayb kelimesiyle "vahyin" kastedildiğidir. Yani Allah Teâlâ inkârcılara şöyle demektedir: "Allah sizi vahye mazhar kılacak ve peygamber yapacak değildir". İkinci yoruma göre ise buradaki gaybdan maksat Hz. Peygamber'e risâlet verilmeden evvel şeytanlarca bilgilendirilen kâhinlere artık gayb haberleri verilmeyecek demektir ⁴⁷ ki bu oldukça temelsiz görünmektedir. عَالِمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا ⁴⁸ "Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz. Ancak elçi olarak seçtiği başka..." ⁴⁸ Bu âyetin tefsirinde de en mâkul yorum gaybın vahiy olarak yorumlanması olsa gerektir. İbn Abbâs'a (ö. 68) atfedilen bir tefsirde "gaybdan vahyin peygamberlere açıldığı"

⁴³ En'âm Sûresi, 6/59.

⁴⁴ Yûnus Sûresi, 10/20.

⁴⁵ Hûd Sûresi, 11/123. Gaybı yalnızca Allah Teâlâ'nın bilebileceği konusunda ayrıca bk. Nah Sûresi, 16/77; Kehf Sûresi, 18/26; Neml Sûresi, 27/65; Fâtır Sûresi, 35/38; Hucurât Sûresi, 49/18.

⁴⁶ Âl-i İmrân Sûresi, 3/179.

⁴⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtü ehl'i-sünne*, II, 541.

⁴⁸ Cîn Sûresi, 72/26-27.

ifade edilmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla Kur'ân'ın tekrar tekrar vurguladığı gerçek şudur: Gaybı Allah'tan başkası bilemez. Gaybı razı olduğu peygamberlerine bildirir anlamındaki âyetlerde kastedilen vahiydir. Hz. İsmâ'ya dünyalık gaybî bilgiler verildiği (Âl-i İmrân, 3/49) anlamındaki âyet hem mûcizeleri saymaktadır hem de istisna kabilindedir. Hasılı bu âyetlere dayanıp her tasavvuf büyüğünün, zikir ehlinin, cemaat liderinin ve şeyhin gaybı bildiğini iddia etmek asla doğru değildir. Ama maalesef “ulemanın büyük çoğunluğuna ve mutasavvıfların da tamamına göre evliya, siddîklar, ârifler, takva sahibi salih mü'minler de “Allah'ın gaybla ilgili bazı hususlara vâkîf kıldığı peygamberler” zümresine dahildirler. Hatta bazen sıradan mü'minlerde bile nadiren bu durum görülebilir”⁵⁰. Kanaatimizce bu tür düşünceler hem doğru değildir hem de din istismarının kapısını sonuna kadar açmaktadır.

Sonuç

İslâm ilahiyatıyla alakalı en temel problemlerden biri Hz. Peygamber'in, hadislerin ve sünnetin yorumunda zaman zaman aşırılıklara rastlanmasıdır. Böylece gerçeklikten koparılan bir Hz. Peygamber, hadis ve sünnet algısı ortaya çıkmaktadır. Halbuki İslâmiyet'in son din olmasının en bariz göstergelerinden biri gerçekçiliğidir. İslâmiyet, kıyamete kadar yaşayacak bütün insanlara hitap ettiğinden mecburen gerçekçi, değişime açık yönleri olan, esnek bir yapıya sahiptir. Bu amaçla İslâmiyet'te insanların yorumuna açık bırakılmış büyük bir alan söz konusudur. Hatta sübut açısından kati ya da zannî bütün dinî metinler (âyetler ve hadisler) yorum açısından zannî bırakılmıştır. Binlerce meâl ve tefsir bunun apaçık göstergesidir.

Hz. Peygamber, kıyamete kadar yaşayacak insanların peygamberidir. Buna göre Hz. Peygamber'in risâleti evrenseldir. O, rahmeten li'l-âlemîndir. Fakat İslâm dünyasında Hz. Peygamber'in evrensel mesajının unutulduğu ve bütün insanlığın Araplaştırılmaya çalışıldığı bir anlayış hâkim görünmektedir. Öyle ki sünnet diye insanlara anlatılan hususların önemli bir bölümü aslında Hz. Peygamber'in yaşadığı toplum ve atmosfere özgü şeylerdir. Din, evrensellik iddiası taşıyorsa insanlığı tarihin belli bir dönemi ve şartlarına döndüremez. Dinin evrensel ilkeleri olur ve bütün insanlık kendi yaşadığı dönem şartlarına göre bunları sağlamaya gayret eder. Dinî metinlerin zamanın koşulları gözetilmeksizin kanun gibi literal, zâhirî, parçacı ve lafzî yorumu da yorumdur ve bunun doğruluğunun hiçbir garantisi yoktur. Kanaatimizce bu yaklaşım, dini, gelişmeyen, zamana ayak uyduramayan ve gerici gösteren asıl faktördür.

⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 671. I-XXIV, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-Risâle, 2000.

⁵⁰ Süleyman Uludağ, “Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü”, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-II), 2004, cilt: VI, s. 271-293, s. 274.

H. Peygamber'in beşeriyeti de tartışma dışıdır. Hayatı bunun en büyük şahididir. Onun bütün hayatı bir insan olarak inandığı değerler uğruna savaşmak, mücadele etmek ve bedel ödemekle geçmiştir. Olağanüstü güçleri olan bir sihirbaz değildir (hâşâ). Fakat ne yazık ki yine İslâm dünyasında beşer üstü bir peygamber algısı hâkimdir. Sürekli mucizeler gösteren, ölmeyen ve her şeyi bilen bir peygamber inancı Müslümanlar arasında yaygındır. Öyle ki bu türden özellikler Şia'da imamlara Sünnîlik'te şeyhlere de izafe edilir olmuştur. Halbuki H. Peygamber'in en önemli başarısı yetim, öksüz, fakir, yalnız bir insan iken kısa zaman içinde dürüstlüğüyle, yaşantısıyla, ezilmişlerden taraf olmasıyla, hakkı hakikati korkusuzca haykırmasıyla, cihada bizzat katılmasıyla, gerektiğinde bedel ödemesiyle, dünyalık peşinde koşmamasıyla ve bir kral gibi davranmamasıyla elde ettiği üstün muvaffakiyettir. H. Peygamber'in insanlığını görmezden gelmek, örnekliğini gözlerden kaçırmak anlamına gelmektedir. İnsanüstü ise, insanlara örnek olması beklenemez.

Kaynaklar | References

- Adil Bebek, "Kelâm Literatürü Işığında Mucize ve H. Muhammed'e Nisbet Edilen Hissi Mucizelerin Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 18, s. 121-148.
- Adnan Demircan, "H. Peygamber'in Hayatını Doğru Öğrenmenin Evrensel Barış Açısından Önemi", *Nebevî Mesajın Evrenselliği -Sîret Sempozyumu-*, 09-10 Mayıs 2008, Konya, 2009, s. 208-218.
- Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, I-L, (thk. Şuayb el-Arnâvût ve dğr.), Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Bezzâr, Ahmed b. Amr, *Müsned*, I-XVIII, (thk. Mahfûzurrahman Zeynullah ve dğr.), Medine, 1988-2009.
- Bünyamin Erul, "Harput'lu Abdulhamit Hamdi Efendi (1830-1902) ve H. Peygamber'in Bilgisine Dair Bir Risalesi: "Safvetu Efkârî'l-Ulemâ fî İsbâtı İlmi Nebiyyinâ bi'l-Esmâ", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 6, s. 1-19.
- Ebü Dâvud Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, I-VII, Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- H. İbrahim Bulut, "Sünnî Gelenekte Mucize Kavramı ve H. Salih'in Deve Mucizesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* _ [www.dinbilimleri.com], 2004, cilt: IV, sayı: 2, s. 137-150.
- H. Musa Bağcı, "Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis'in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, 29-30 Mayıs 2004/Bursa, 2005, s. 67-88.
- Halil İbrahim Bulut, "Mucize", <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucize#1> (29.01.2019)
- Halis Demir, "H. Muhammed'in Siyerini Mucizeler Işığında Okumak", *Çeşitli Yönleriyle H. Muhammed*, 2017, s. 235-245.
- Hayreddin Karaman, "Zaman ve Mekanın Değişmesi Halinde Sünnetin Geçerliliği", *Sünnetin Dindeki Yeri*, 1995, s. 43-48.
- Hikmet Akdemir, "H. Peygamberin Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *H. Peygamber ve İnsan Sevgisi, I. Kutludoğum Sempozyumu Bildirileri*, 21-22 Nisan 2007-Şanlıurfa, [t.y.], s. 29-38.

İbn Ebî Şeybe, Ebûbekr, *Musannef*, I-VII, (thk. Kemal Yusuf el-Hût), 1989.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Menârü'l-münîf*, s. 82-83. (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Halep: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1970.

Kur'ân-ı Kerîm

Mâturîdî, Ebû Mansur, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, I-X, (thk. Mecdî Bâslûm), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2005.

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, I-V, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Kahire, 1955.

Suyûtî, Celâluddîn, *el-Hâvî lil'l-fetâvâ*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004.

Süleyman Uludağ, "Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-II)*, 2004, cilt: VI, s. 271-293.

Şaban Ali Düzgün, "Dinde Evrenselin Yerele Karşı Mücadelesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 2010, cilt: VIII, sayı: 1, s. 1-12.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXIV, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen*, I-V, (Ahmed Muhammed Şâkir ve dğr.), Kahire, 1975.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, (thk. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), Risâle, 1985.